

УДК 7.071.1(477.87)

Г 20

Василь ГАРАГОНИЧ,

*завідувач кафедри міжнародних відносин
Східноєвропейського слов'янського університету,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
м. Ужгород, Україна*

Василь ГАРАГОНИЧ,

*директор туристичного агентства
«Гранд тревел»,
член Національної спілки журналістів України,
м. Мукачєво, Україна*

**ВІД КЛИМОВИЦІ ДО ПАРИЖА:
МІЖНАРОДНИЙ ФАКТОР
У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ АДАЛЬБЕРТА ЕРДЕЛІ**

Гарагонич В., Гарагонич В. Від Климівці до Парижа: міжнародний фактор у житті і творчості Адальберта Ерделі. У статті вперше робиться спроба проаналізувати вплив міжнародного фактору на життя і творчість одного із фундаторів закарпатської школи живопису А. Ерделі. З цією метою використано його біографічні романи, щоденники, спогади про нього, літературу дотичної тематики.

Ключові слова: Ерделі, Климівця, Австро-Угорщина, Мюнхен, Париж, Підкарпатська Русь, Чехословаччина, Закарпаття.

Гарагонич В., Гарагонич В. От Климівці к Парижу: международный фактор в жизни и творчестве Адальберта Эрдели. В статье впервые делается попытка проанализировать влияние международного фактора на жизнь и творчество одного из основателей закарпатской школы живописи А. Эрдели. С этой целью использовано его биографические романы, дневники, воспоминания о нем, литературу касательной тематики.

Ключевые слова: Эрдели, Климівця, Австро-Венгрия, Мюнхен, Париж, Подкарпатская Русь, Чехословакия, Закарпатье.

Harahonych V. Harahonych V. From Klymovytsia to Paris: international factor of Adalbert Erdely life and art. The article proposes an analysis of international factor influencing life and art of one of the founders of Transcarpathian Art School Adalbert Erdely. The author uses his biographical novels, diaries, recollections about him, and other literature on the topic.

Key words: Eldeli, Klymovytsia, Austro-Hungary, Munich, Paris, Carpathian Ruthenia, Czechoslovakia, Transcarpathian region.

Постановка проблеми. Постать митця із світовим іменем, одного із фундаторів закарпатської школи живопису Адальберта Ерделі дедалі більше привертає до себе увагу дослідників, які намагаються зрозуміти, у чому полягає його феномен. Серед художників Закарпаття ХХ століття саме Ерделі чи не найбільше прожив у Європі, подорожував її країнами, зазнав впливу тодішніх європейських і світових тенденцій у мистецтві, за що наприкінці 40-х років минулого століття зазнав необґрунтованої нищівної критики і нападок радянських ідеологічних бонз за так звані формалізм і космополітизм. У своєму щоденнику лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка, письменник зі схожою долею Іван Чендей з високою шаною до художника Адальберта Ерделі залишив про нього такий запис від 10 грудня 1969 року: «Інтелектуал європейського рівня, сам європеєць, Ерделі пізнав висоти тої краси в добуваннях мистецьких глибин, які були під силу тільки великому таланту, великому розуму і великій працьовитості» [1: 23].

То ж звідки черпав свою європейськість європеєць Адальберт Ерделі?

Народився майбутній митець 25 травня 1891 року в тодішній Підкарпатській Русі, яка входила до складу Австро-Угорської монархії. І хоча в документах Ерделі ним власноручно записано місце його народження село Климівця (нинішнього Іршавського району), у багатьох джерелах досі фігурує сусіднє село Загаття, на чому вже наголошував дослідник життя і творчості видатного митця професор Іван Небесник [2: 6].

Неодноразово буваючи у селі Климівця, де живуть мої родичі, спілкуючись з його мешканцями-старожилами, вдалося з'ясувати, що, на жаль, жодних речових слідів (пам'ятного знаку, меморіальної дошки тощо), які б нагадували односельцям та потенційним туристам про славного уродженця села Адальберта Гриця-Ерделі як не було, так і досі немає. Тому, очевидно, бодай в рамках ювілейних заходів з нагоди 125-річчя з дня народження Адальберта Ерделі варто виступити з ініціативою відкриття на малій батьківщині, у рідному селі іменитого художника і письменника – Климівці, пам'ятного знаку на честь знаного земляка. Його ж іменем доцільно було б назвати і місцеву школу, що без сумніву сприяло б підняттю самооцінки і патріотизму у юних климівчан. Тим паче, що подібний прецедент вже маємо у селі Лохово на Мукачівщині, де школа названа на честь земляка, народного художника України Юрія Герца [3, 9].

У дитячому віці сім'я Бийли переїхала у Мукачєво, де під сивочолим замком Паланок проходили юні роки майбутнього різностороннього митця. Коли хлопчикові виповнилося десять років, його батько, сільський вчитель, на хвилі тодішнього ура-патріотизму з нагоди 1000-ліття здобуття угорцями нової Батьківщини змінив українське прізвище Гриць на угорське Ерделі.

Мріючи дати синові вчительський фах після закінчення хлопцем 5-го курсу Мукачівської гімназії, батьки перевели його в учительську семінарію у

місто Сігет, що в нинішній Румунії. У 20-річному віці Бийло вирішує здобути художню освіту і вступає до Угорського королівського інституту у Будапешті.

У 1914 році розпочалася Перша світова війна, однак це не завадило у тому ж році відкрити Мукачівську мадярську королівську державну народошкільну семінарію. Повернувшись у 1916 році додому у місто над Латорицею, Адальберт влаштувався викладачем семінарії, і, як свідчать архівні документи, деякий час він тут навіть завідував їдальнею [4, 10-11].

Завершення Першої світової війни, розпад Австро-Угорщини, входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини, влада якої не підтвердила педагогічний стаж Ерделі у горожанській школі, внесли сум'яття до розміреного ритму життя молодого освітянина і художника. Тому, розчарувавшись у новій владі, у 1922 році Ерделі їде самовдосконалюватись до Мюнхена.

Завдяки наполегливій мистецькій праці та здобутим знайомствам згодом у найпрестижнішому виставковому центрі Мюнхена – Скланому палаці, де свого часу відбувся триумф його земляка-мукачівця всесвітньо відомого художника Мігая Мункачі, Адальберт Ерделі влаштовує власну виставку. До мюнхенського періоду життя Ерделі, який тривав до 1925 року, відноситься і написання ним автобіографічних романів «Дімон» та «ІМЕН».

З епістолярної спадщини Ерделі довідуємося про його перебування у Берліні, Гамбурзі, Лейпцигу. Цікавою і збагачуючою виявилася мандрівка містами Італії, де найдуше його вразила Венеція. Потім були Флоренція, Рим, Неаполь, острів Капрі, Мілан, Піза, Падуя. Після подорожі Швейцарією, Ерделі у 1926 році повернувся у рідне йому Мукачево.

У 1927 році Адальберт Ерделі вирішив переселитися до Ужгорода, де на той час вирувало мистецьке життя. Успішно поєднуючи викладацьку діяльність з малюванням, Ерделі бере активну участь у виставках у найбільших містах Чехословаччини: Брно (1928), Празі (1929) тощо. Здобувши високу оцінку глядачів та фахівців, Ерделі організовує творче відрядження у Францію за рахунок чехословацької влади.

Мистецька подорож у Францію планувалася на три місяці, а розтяглася на два роки (1929-1931). Її апогеем стала участь Ерделі у виставках у Франції (Париж) та Бельгії, після чого він повернувся в Ужгород з ореолом знаного європейського митця. Перебування художника у Франції знайшло відображення у монографії Івана Небесника «Адальберт Ерделі». Закарпатську школу живопису, фундатором якої по праву вважають Ерделі, інколи ще називають «Закарпатським Барбізоном». Таке яскраве порівняння обрано не випадково. Адже ідеї, які виникли в Парижі наприкінці XIX століття якнайкраще відповідали неоформленим прагненням невеликої групи закарпатців на чолі з Адальбертом Ерделі та Йосипом Бокшаєм [5: 20].

Як стверджує Іван Небесник, з 1931 року і до кінця свого життя Ерделі проживає в Ужгороді.

Очевидно, він продовжує здійснювати час від часу поїздки європейськими країнами, але вже не такі довготривалі [6: 32].

12 лютого 1936 року Товариство образотворчого мистецтва Підкарпатської Русі на чолі з Ерделі організувало виставку місцевих художників у Братиславі.

У 1937 році, після смерті батька, Ерделі здійснив поїздку до Італії. З 16 грудня 1939 року до 8 січня 1940 року в Ужгороді експонувалися картини, які перед цим були представлені на п'ятій всеугорській виставці у місті Кошице. Ерделі подав на вернісаж 21 картину.

Мистецький критик з Будапешта Ернест Каллай, зацікавившись цією виставкою, писав: «...У художників Карпатського краю назовні виходять незаперечні слов'янські прикмети, сильно відрізняючи їх від угорського сприйняття. Ніжніша, безмежна смиренність, зворушлива побожність, трепет перед святістю природи і народу і глибокий, пронизливий жах від недосяжних для почуттів видінь» [2: 20].

Радянська дійсність виявилася досить жорстокою до митця. На початку 50-х років Адальберт Михайлович попросив у влади дозволу відвідати свою рідну сестру, яка жила в Чехословаччині. Проте у цьому йому було відмовлено.

Дружина Ерделі – Магдалина Сливка, з якою художник прожив на віру 23 роки і узаконив свої шлюбні стосунки лише за два місяці до смерті, бувало переконувала чоловіка виїхати звідси, при чому, до його рідних сестер у Чехословаччину або Угорщину. А він на це: «Нікуди звідси не поїду, бо дуже люблю ці гори, цих добрих і бідних людей» [7: 7]. Один із учнів Ерделі народний художник України Володимир Микита у дні свого 85-ліття розповідав нам про незабутнього Вчителя: «На жаль, усіх, хто не вписувався в рамки тодішньої ідеології, просто знищували. Ерделі з його багатим художницьким і, як з'ясовується тепер, письменницьким потенціалом, творив на Закарпатті європейську культуру. Його роботи по цілій Європі, а тут він потрапив у сталінсько-комуністичні жорна». Микита згадував, як Тетяна Яблонська відмовляла його від вступу в художній інститут у Києві, де на початку 50-х мистецтвом заправляла ідеологія. «Порадила їхати додому, в Закарпаття, там Ерделі, Бокшай, Манайло, то і буде твоя академія, – згадував Микита. – Якщо інколи критики вбачають вплив на мою творчість знаменитого французького художника Поля Сезанна, то це теж завдяки Ерделі, моєму названому батькові, який, будучи у скруті, намагався всім допомагати» [8: 2].

У день похорону Адальберта Ерделі 20 вересня 1955 року в Ужгороді циганський ансамбль виконував улюблену музику маестро – твори Шопена, а також відомо угорську пісню «У Парижі красне літо» [2: 30].

У «Моїх думках» за 1953 рік Адальберт Ерделі написав: «Все, що минає – належить вічності» [9: 402]. Проте у книзі «ІМЕН» в іншому місці знаходимо таку інтерпретацію цієї фрази: «Все, що залиша-

ється, належить вічності» [2:27]. Як би там не було, хоча життєва дорога Ерделі виявилася надто тернистою [10: 4], проте його творчий спадок і мистецька слава належать Вічності.

УДК.39:001.891(477.87)
М 18

Олександр МАЛЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету
м. Мукачево, Україна

Наталія МАЛЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ЗАКАРПАТТЯ У ПРАЦЯХ ТИВОДАРА ЛЕГОЦЬКОГО

Малець О. О., Малець Н. Б. Етнографічні дослідження про Закарпаття у працях Тиводара Легоцького. У статті досліджується науковий доробок Тиводара Легоцького, його внесок у розвиток науки і культури Закарпаття другої половини XIX – початку XX ст. Проаналізовано його археологічні та етнографічні дослідження, відзначена роль в організації музейної справи на Закарпатті, розглянуто вклад у збереження фольклорно-етнографічних надбань місцевого українського населення та дерев'яних церков Карпатського регіону.

Ключові слова: джерельна спадщина, археологія, етнографія, фольклор, музеєзнавство, Карпатський регіон, дерев'яні церкви, колекція.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Гаврош Оксана. Як Ужгород втратив музей Ерделі // Образотворче мистецтво. – 2015. – Ч. 2. – С. 22-24.
2. Небесник Іван. Світло далекої зірки... // Ерделі Адальберт. ІМЕН: літературні твори, щоденники, думки /Адальберт Ерделі [уклали І. І. Небесник, М. В. Сирохман] – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – С. 5-36.
3. Гарагонич Василь. Серце віддане Герцу // Панорама. – 2016. – 25 лютого.
4. Гарагонич В. В. Вчительська альма-матер. Історія і сьогодення Мукачівського педагогічного училища. – Мукачево: Елара, 2000. – 108 с.
5. Чейпеш Анна. Формування Закарпатської школи живопису // Образотворче мистецтво. – 2015. – Ч. 2. – С. 20-21.
6. Небесник Іван. Жінки в житті Адальберта Ерделі // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. – Ужгород: Гражда, 2010. – №1. – С. 25-35.
7. Фединишинець Михайло. Чарівна натурниця Розіка // РІО. – 2016. – 23 квітня.
8. Гарагонич Василь. Хай буде щасливою Ваша вічність. Художнику Володимиру Микиті – 85 // Панорама. – 2016. – 11 лютого.
9. Ерделі Адальберт. ІМЕН: літературні твори, щоденники, думки. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 440 с.
10. Гарагонич Василь. Тернистою дорогою Ерделі // Панорама. – 2016. – 7 квітня.

Малець А. Е., Малець Н. Б. Этнографические исследования Закарпатья в работах Тиводара Легоцкого. В этой статье рассматриваются научные наработки Тиводара Легоцкого, его вклад в развитие науки и культуры в Закарпатье во второй половине XIX – начале XX веков. Анализируются его археологические и этнографические исследования Закарпатья, отмечена роль в организации музейного дела в Закарпатье, сохранение фольклорно-этнографического наследия местного украинского населения и деревянных церквей в Карпатском регионе.

Ключевые слова: источники, наследие, археология, этнография, фольклор, Карпатский регион, деревянные церкви, коллекция.

Malets O., Malets N. Ethnographic research of Transcarpathia in Tyvodar Lehotskii works. Scientific achievements of Tyvodar Lehotskii, his contribution to the development of science and culture of Transcarpathia of the second half of XIX – early XX century has been investigated in the article. His archaeological and ethnographic study of our region has been analyzed. The role of Tyvodar Lehotskii in the organization of museums in Transcarpathia and its archaeological collection has been noted. T. Lehotskii was one of the first who drew attention to the need of preservation of wooden churches of the Carpathian region.

Key words: source heritage, archeology, ethnography, folklore, museum studies, Carpathian region, wooden church, collection.

Стаття надійшла до редколегії
30 квітня 2016 року

© Олександр Малець, Наталія Малець, 2017